

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 13, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

Harem mi Haram mı? Kadınların Mekânsal Özgürlüğünün Kıskaçları

Güldane Mirioğlu

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 15 Aralık 2021

Yazı Gönderim Tarihi: 27.03.2021

Yazı Kabul Tarihi: 25.11.2021

Bu makaleyi alıntılar için: Güldane Mirioğlu, “**Harem mi Haram mı? Kadınların Mekânsal Özgürlüğünün Kıskaçları**” *Fe Dergi* 14, no. 2 (2021), 60-74.
URL: http://cins.ankara.edu.tr/26_6.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Harem mi Haram mı? Kadınların Mekânsal Özgürlüğünün Kıskaçları

Güldane Mirioğlu*

Bu çalışmanın amacı cinsiyete dayalı mekânsal sınırları inşa eden çok boyutlu bileşenlerin keşişimselliğini anlamaktır. Çalışmada toplum ile mekân ve beden keşişimselliği, Balıkesir kentinde kadınlara özel bir kafe örneğinde incelenmiştir. Çalışma kapsamında kafenin ilk işletmecisi (K1), kafenin açılışında ona yardımcı olan kadın arkadaşı (K2) ve kafeyi kadınlara özel kına gecesi organizasyon faaliyetlerine yönelik bir işletmeye dönüştüren şimdiki işletmecisi (K3) olmak üzere 3 kişi ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Görüşme, görüşülen kişilerin bilgisi dâhilinde ses kaydına kaydedildi, daha sonra yazıya geçirilerek analiz edilmiştir. Kadınlara özel kafe kadınlar için kamusal mekân kullanımını teşvik amaçlı bir girişim gibi başlasa da söz konusu mekân ayrımı başlı başına kadın kimliğinin mahrem inşasını sürdüren bir pratiktir. Bununla beraber böylesi bir ayrımla kadınları kamusal mekânda bulunmaya teşvik eden bu girişimin bile ataerkil engellerle karşılaşması, kadın bedeninin özgürlüğünün adeta bir yengecin kiskacındaymışçasına tutulduğunu göstermektedir. Kentsel mekânda kadın ve erkekleri ayrı tutmaya yönelik bu girişimler kadın bedeninin mahrem inşasını sürdüren dahası güçlendirerek yeniden üreten ideolojik inşalardır. Fakat kentsel mekân, kenti kullanan bireylerin eylemlerinden bağımsız değildir. Bu çalışma örneğinde de kentliler kadınlara özel kafe kullanımını tercih etmeyerek, kent kimliğinin muhafazakâr oluşumunu reddetmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: ayrı mekanlar, feminist coğrafya, kadınlara özel kafe, cinsiyet, mekân

Hareem or Haraam? Clamps of Women's Spatial Freedom

This study aims to understand the intersectionality of multidimensional components that construct gender-based spatial boundaries. In this study, the intersectionality of society, body, space and time is examined in the example of one women-only cafe in Balıkesir. The study is a qualitative study and focus group discussion, based on a semi-structured interview form, was conducted. Focus group discussion conducted by researcher/author with three women who the first owner of the Cafe (W1), her female friend who helped her during the opening process of the cafe (W2), and the current owner who turned the cafe into a business for henna night organizations (W3). The interview was audio-recorded, then transcribed, and analyzed with critical discourse analysis. The Café is a cafe special for women. W1 claimed that she aimed to encourage the use of public spaces for women with this cafe. Even this attempt, which encourages women to be in the public space with such a distinction, encountered male barriers. These experiences show that the freedom of the female body is almost under the grip like crab clamps. But the spatial arrangements aimed at keeping men and women separately in the public sphere are an ideological production that maintains the intimate construction of the female body and further reproduces it by strengthening. However urban space is not independent of the actions of individuals that use the city. In the example of this study, the citizens of the city did not prefer the use of women-only cafe and rejected the conservative formation of urban identity.

Keywords: separate spheres, feminist geography, women-only cafe, gender, space

Giriş

Birey olmak bir toplumda yaşamayı gerektirir. Gerçekliğin, başkaları tarafından görülme ve duyulma ile mümkün olduğunu, buna göre kamusal alanın herkesçe duyulabilir ve görülebilir olmasına karşın özel olanın başkaları tarafından duyulmama ve görülmemeyi ifade ettiğini belirten Arendt'e (2013, 92) göre yalnızca özel yaşamı olmak bulanık bir varoluştur. Bir çevrenin içinde yer almak ve kabul görmek varoluşun zorunluluklarından (Mayol 2015, 38-39). Mayol (2015, 38-39) bir çevrede yaşamak için herkesi zorlayan bu toplumsal sözleşmeyi baskı olarak adlandırır. Lefebvre (2014), Bourdieu (2015), Mayol (2015) ve Butler'ın (2014) açıklamalarında bu tahakkümün inşası bedende başlar.

*Dr., guldanege@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3191-5935>, Yazı Gönderim Tarihi: 27.03.2021, Yazı Kabul Tarihi: 25.11.2021

Yaşanılan toplumun örtük sözleşmesine katılma, katılmama, kabullenme ya da dışlanmayı ifade eden bütün davranışların dayanağı bedendir (Mayol 2015, 39). Bourdieu'nun (2015, 22-23) açıklamalarında toplumsal düzen bedeni, cinsiyetlendirilmiş farklılık görüşü üzerine inşa eder ve bu görüş ilk olarak bedene uygulanır. Eril düzen, cinsiyete dayalı iş bölümü ve ritüellerle, örneğin kadını asil işlerden dışlayarak onlara aşağı işler vererek, bedenlerini nasıl taşıyacaklarını söyleyerek, onlara alt konumlarda yer vererek, sünnet törenleri ile erkekliği kutsayarak, ilk saç kesim töreni ile kadınlığı reddederek sözsüz emirlerle bedene kazınır (Bourdieu 2015, 38). Butler (2014, 8) da bedenin, gündelik hayattaki yinelemelerle inşa olduğunu açıklar. Buna göre insanın kendisi, normların yinelenmesiyle (performativite) işleyen bir süreçtir, böylece beden, belli pratikler aracılığıyla maddeselleştirilir (Butler 2014, 16-20).

Bondi'ye (2005, 4) göre de toplumsal cinsiyet, bireyin sosyal çevresi ile olan etkileşimi ile inşa olmakta, cinsiyetli bedenler de günlük yinelemeler ya da karşı eylemlerle cinsiyetin anlam ve kodlarını üretmektedirler (Bondi 2005, 4). Buna göre cinsiyet günlük yaşamda tekrar eden davranışlarla üretilir. Bu bakımdan değişmez değildir. Bu değişim iktidar ilişkileri ile iç içedir. Bu kapsamda iktidar ilişkileri, beden ve mekân karşılıklı ilişkilidir.

Bu çalışmada toplum ile mekân ve beden kesişimselliği, Balıkesir kentindeki kadınlara özel X kafe¹ örneğinde incelenmiştir. Son yıllarda Türkiye kentlerinin muhafazakârlaşma sürecinin belirgin pratiklerinden biri olmasına rağmen Türkiye'de kadınlara özel kafelere ilişkin bir çalışma bulunmamıştır. Bu kapsamda kadınlara özel bir kafenin oluşturulması ve kafeyi kullanım pratikleri ile kadın kimliğinin inşası arasındaki ilişki sorgulanmıştır.

Çalışmanın temel sorunsalı, kadınlara özel kafeler gibi, kadın ve erkek mekânlarının ayrılması ile kadın bedeninin mahrem inşasını sürdüren gündelik pratiklerdir. Çalışma kapsamında cinsiyete dayalı kimliği üreten mekân ve beden arasındaki ilişkinin çok boyutlu bileşenlerini anlamak amaçlanmıştır. Çalışmanın temel odağı cinsiyete dayalı kimlik inşasının mekândan bağımsız olmadığı ve bu karşılıklı inşaların sabit-değişmez ya da tek yönlü olmadığına anlaşılmasıdır.

Çalışmada öncelikle mekân, toplum ve beden kesişimselliğini açıklayan teorik bilgiler verilmiş ardından söz konusu kesişimsellik Cumhuriyet dönemi modernleşme süreci ile 2000'li yılların neomuhafazakarlaşma sürecinde Türkiye ve Balıkesir kentinden örneklerle açıklanmıştır. Devam eden bölümde mekân, toplum ve beden kesişimselliği X kafe örneğinde incelenmiş ve bu bölümde bulgular 5 alt bölüm halinde sunulmuştur.

Mekân, toplum ve beden

Gündelik pratikler bir yandan gündelik eylemlerimizi belirlerken bir yandan da gündelik eylemler aracılığıyla üretilir. Bireyler, toplumsal yapı içinde kendilerine dayatılanları, farklı uygulayarak, gündelik pratiklerle içeriden dönüştürürler (Certeau 2008, 107-108). Mayol'a (2015, 37) göre de öznel, kentsel çarkın dayattıklarını bozarak kendi kullanımları için yeniden üretirler. Elbette bu karşılıklı üretim güç ilişkilerinden bağımsız değildir.

Çok sayıda güç ilişkisini içeren mekânsal ve toplumsal olanın karşılıklı üretimi, Lefebvre'nin (2014, 62-63) "*mekânsal pratik*", "*temsil mekânları*" ve "*mekân temsilleri*" kavramsallaştırması ile açıklanır. Lefebvre'ye (2014, 66-69) göre bu üç boyutlu mekân kavrayışı, algılanan (mekân pratiği), tasarlanan (mekân temsili) ve yaşanan (temsil mekânı) mekâna karşılık gelir. Bunların her biri, diğeri ile karşılıklı ilişki içinde olup toplumsal mekânı üretirler. Bir başka ifadeyle mekân onu algılayan, tasarlayan ve yaşayanlar tarafından karşılıklı olarak üretilir. Bu bağlamda mekân, üretim ve toplumsal yeniden üretim ilişkilerini içerir (Lefebvre 2014, 61-62). Spor salonlarını, okulları, yurtları, ulaşım araçlarını kadın ve erkeklerin ayrı kullanımları için cinsiyet temelinde mekânsal olarak bölmek gibi, kıraathanelere karşın kadınlara özel kafeler oluşturarak kentsel mekânın cinsiyet temelinde bölünmesi de tek yönlü bir inşa değildir. Mekânı planlayan, onu algılayan ve yaşayanların pratikleri birlikte işler.

Bondi'ye (2005, 6-10) göre de cinsiyet, mekânsal ve zamansal bir inşadır, yinelemelerle (performatively) üretilir ve bu inşa günlük yaşamın sıradan pratiğinde gerçekleşir. Bu süreç, bedenin inşası (toplumsal cinsiyetin bireylerde bedenleşmesi) gibi mekânın da inşasıdır (Bondi 2005, 10). Bu bakımdan cinsiyet ve mekânın zorunlu olarak birlikte inşa olduğunu açıklayan Bondi (2005, 11-13), cinsiyete dayalı pratikler ve mekânın yeniden üretilebilir, meydan okunabilir ve değiştirilerek yeniden şekillendirilebilir olduğu üzerinde durur. Bu bağlamda her bir öznenin mekân ile ilişkisi, bedeni ile ilişkisi üzerinden ele alınmaktadır. De Certeau'ya (2008, 110-117) göre bireyler, günlük hayatta gerçekleştirdikleri davranışlarla mekânı üretirler. Gündelik pratikler mekânda iz bırakır, mekân aracılığıyla eylemin okunmasını sağlar, aynı zamanda bu izler

mekânın kullanıcıları tarafından benimsenmesi ve farklı konumlar arasında ilişki kurmasını gerektirmesi bakımından, mekân aracılığıyla da eylemi üretir (De Certeau 2008, 193-194).

Harvey'in (2016, 19) değişik insan pratiklerinin değişik mekân kavramlaştırmaları üreteceği açıklamaları da aynı ilişkiye işaret eder. Lefebvre (2014, 180) "*Mekân, bedenden yola çıkarak algılanır, yaşanır ve üretilir*" der. De Certeau'ya (2008, 194) göre mekânın sunduğu olasılık ve yasaklar gündelik pratiklerle sıradan insanlar tarafından seçilmekte, bazılarının yerleri değiştirilmekte, bunlardan yeniler oluşturulmakta ve dönüştürülmektedirler. Harvey (2014, 231) "*pratiğin ne tür sabit bir temsil şeması karşısında olursa olsun, bağlandığı şamandıradan kaçma gibi münasebetsiz bir âdeti vardır*" der. Harvey'in (2014) bu ifadesi, De Certeau'nun (2008, 110-111), sıradan insanın günlük hayatta, buldukları sistem içinde kendi çıkarlarına uygun yollar çizerek mekânı ürettikleri görüşü ve Bondi'nin (2005) cinsiyet ve mekânın ikili formunun dönüştürülebileceği iddiası ile birleşir.

Bondi ve Davidson (2003, 328) iktidar hiyerarşisi ile ilişkisi bağlamında mekân ve cinsiyetin karşılıklı inşasını, cinsiyete dayalı iş bölümü aracılığıyla, hemşirelik ve sekreter birimlerinin feminen, boks ringi, uçak kokpiti ya da otobanların eril inşası; eril mekânları kullanan kadınların erkeksi, feminen mekânları kullanan erkeklerin ise kadınsı olarak anlamlandırılması örneği ile açıklarlar. Buna göre cinsiyete dayalı kimlik ve mekân karşılıklı olarak inşa olur. Temizlik, ütü, yemek yapma gibi işler feminen kodlanmakta, ücretsiz olduğunda özel alan ve kadınlarla özdeşleştirilmekte, ev dışında ise maskülen bir potansiyeli olmakta, bununla beraber şefin mutfağına karşın evdeki mutfağı, doktorun yeri karşısında hemşirenin yerini düşündüğümüzde belirli bir yere ne kadar çok erkek dâhil olursa, o yer o kadar saygı görmekte ve bir yer ne kadar saygın-değerli olursa o yer o kadar "erkeklerle rezerve" olmaktadır (Bondi ve Davidson 2003, 329).

Mekânın cinsiyete dayalı bölünmesi iş ve komuta sahalarının erkeklere tahsis edilmişçesine kullanımından ibaret de değildir. Örneğin on dokuzuncu yüzyıl Avrupa kentlerinde yemek, gezmek ve izlemek için boş zamanı olan yeni kamusal insanı temsil eden, şehrin görsel sahibi, erkek bakışının vücut bulduğu flaneur olarak tanımlanır (Wilson 1992, 55-57). Wolff (1985, 41) da on dokuzuncu yüzyılda Paris sokaklarında özgürce dolaşabilmenin bir erkek özgürlüğü olduğunu anlatır. On dokuzuncu yüzyılda gezgin erkek figür flâneur iken gezgin kadın figür fahişe olarak anılmaktaydı (Wolff 1985, 41; Hubbard, 2005, 324). Hubbard (2005, 323-326), cinsiyet temelli bu eşitsizliği, başlı başına "sokak kadını" kavramı ve tecavüze ilişkin mahkeme söylemlerinin erkek ve kadınlar için farklı olması vb. üzerinden açıklar.

Mekânın kamusal-özel bölünmeye dayalı cinsiyet temelli eşitsiz kullanımı ile birlikte, kadınların kentsel kamusal mekânda bulunma biçimleri de önemlidir. Örneğin Bondi ve Domosh (1998, 279) on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, New York'da örneklem aldıkları bir kadının tek başına ev dışına çıkmadığını, belirli bir saatten (16.00) sonra yanında kocası olmadan ev dışına çıkmadığını, kamusal mekândaki eylemlerinin de müze ya da konsere gitmek ve alışveriş gibi Viktoryen standartta tanımlanmış feminen aktivitelerle sınırlı olduğunu, böylece on dokuzuncu yüzyıl orta sınıf kadın kimliğinin tüketici ve kültürel normların sürdürücüsü olarak inşa olduğunu belirtmişlerdir.

Bondi ve Domosh'un (1998, 280) örneğinde tüketimin feminizasyonu ile değişen burjuva kadın tanımları kentin belli mekânlarını kadınların erişimine açmıştır. Ancak yine de maskülen olarak kodlanan üretim ile feminenlik ve tüketim aktiviteleri arasında kurulan ilişki cinsiyete dayalı iktidar temelli kimlik inşasını sürdürmüştür (Bondi ve Domosh 1998, 280-285). Mekân ve cinsiyet kimliği arasındaki bu karşılıklı ilişki, kadınların iş yaşamına katılımıyla yeniden tanımlanan kadın kimlikleri biçiminde yeni inşaları üretmiştir. 20. yüzyılın başlarında artan büro işleri ile işgücüne katılan kadın sayısındaki artış, Viktoryen mekânsal kodlamalarda değişimler sağlamış, kadın erdemi bakımından lanetli kamusal mekân söylemlerine meydan okuyabilecek çok sayıda mekân inşa olmuştur (Boyer 1998, 272). Görüldüğü gibi cinsiyete dayalı kimlik bir yandan mekânı inşa etmekte, bir yandan da mekân aracılığıyla inşa olmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda kadınların kamusal mekâna erişimi belirli zaman, mekân, belirli feminen aktiviteler, belirli davranış kalıpları ve gözetimi ile sınırlı iken yirminci yüzyılda orta sınıf kadınların mekânsal hareketleri genişlediyse de bu gelişme, mekânsal planlama, dizayn, açılış-kapanış saatleri gibi düzenlemelerle, mekân aracılığıyla da düzenlenmiştir (Bondi ve Domosh 1998, 283-284). Cinsiyete dayalı öznelliklerin inşasında mekân, kullanımının yasaklanması, izin verilmesi, nasıl kullanılacağı ve mekândaki davranışların belirlenmesi aracılığıyla kurulmaktadır.

Cinsiyete dayalı kimlik ve mekân arasındaki bu ilişki ayrı mekânlar doktrini (separate spheres doctrine) (Bondi 1998, 162) olarak tanımlanmaktadır. Kadın ve erkeklerin mekân temelli davranışlarına ilişkin ahlaki

yargılarla sürdürülen ayrı mekânlar doktrini, mekân ve cinsiyete dayalı kimliğin karşılıklı ilişkisinin ideolojik birlikteliğini açıklar (Bondi ve Domosh 1998, 270).

Kentsel mekânın, belli cinsiyetlerin kullanımı için bölünmesi, ataerkil kültürde kadın bedeninin mahrem ve meta konumunun üreticisidir. Kadın bedeninin bağımsızlaşması ve bireyselleşmesi, mekânsal hareketlerin cinsiyet rollerinden bağımsızlaşması ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda ev mekânı ile özdeşleştirilen kadın kimliği; kadınların kamusal mekânda sadece kadınlara ayrılmış belirli mekânlarda, belirli saatlerde ve belirli davranışlarda bulunabilmeleri, kadın bedenine yönelik saldırıları güçlendirir. Bu bakımdan kentsel mekân kadın bedenini saklayarak mahrem ve meta konumunu üretmek yerine cinslerin eşitliği yönünde planlanmalıdır. Bu eşitliğin öncelikli odağı ise kadın bedeninin mahrem ve meta konumunun aşılması olmalıdır.

Beden, toplum, mekân ve zaman kesişimselliğinde cinsiyete özgü mekânlar

Türkiye’de 1926’da Türk Medeni Kanunu’nun kabulü ile çok eşliliğin yasaklanması, iki eşe de eşit boşanma ve çocukların velayet hakkı, 1934’te kadınların oy kullanma hakkı verilmesi, İslam’da çokkarınlık, eve kapatılma, örtülme gibi pratiklerle kadını ötekileştiren Osmanlı ideolojisinden ayrışmanın temel unsurlarından biri olmuştur (Kandiyoti 2013, 74). Bununla birlikte Türkiye’nin Osmanlılık’tan ayrılmasındaki temel değişimlerden biri 1925’deki şapka reformuyla olmuş, kadın tesettürünün kalkmasını hazırlayan şapka devrimi, peçe ve çarşaftan ayrılma ile dini otoritenin mahrem anlayışı kırılmaktaydı (Göle 2014, 87).

Bu kırılmanın bir diğer temsili de Cumhuriyet baloları gibi kamusal mekânda kadın ve erkekleri bir araya getiren gündelik mekânsal pratikler ile gelişmiştir. Bu bakımdan kına geceleri² de 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla laik ulus inşa etme sürecinde kentli orta sınıf tarafından terk edilen bir gelenek olmuş (Subaşı 2020, 18), Osmanlı toplumunun önde gelen bir ritüeli iken yeni laik ulus devlet ile kırsal ve “geri” addedilmiştir (Üstüner 2000, 209).

Cumhuriyetin ilanıyla 1920’li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’nde kadın bedeninin mahrem inşasını reddeden gündelik pratikler inşa olurken, son yıllarda tersi yönde sosyo-mekânsal pratikler belirgindir. Bu bağlamda cinsiyete dayalı mekân bölünmesi, Türkiye kentlerinin muhafazakârlaşma sürecinin belirgin temsillerinden biridir. Subaşı (2020, 19), Osmanlı modasının 2000’li yıllarda toplumsal zemin ve pazar piyasasındaki gelişimini, kına gecelerinde giyilen kaftanlar ve sürülen kınaların, kına eğlencelerinde ilk sırada yer alması ile ilişkilendirmiştir. Bu bakımdan değişen mekânsal pratikler, toplumsal cinsiyet inşasının, beden, toplum, mekân ve zaman kesişimselliğine işaret etmektedir.

Cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri zaman, mekân ve toplumlara göre değişir. Tillion (2016) Akdeniz havzasında kadın ötekiliğinin aldığı biçimi, toplumsal bütünlüğü bağlamında inceler ve bu bölgedeki durumun özgünlüğünü anlatır. Bu bakımdan kadının konumu; mekân ile ilişkisi bağlamında iller, şehirler, mahalleler hatta sokaklara göre farklı biçimler alır. Bu biçim alışların zamansal değişimi ise bize, toplumsal cinsiyetin değişmez bir kategori olmadığını hatırlatır.

Beden, toplum, mekân ve zaman kesişimselliğinde Balıkesir kenti

Balıkesir, Türkiye’nin kuzeybatısında, Marmara bölgesinde, Marmara ve Ege denizleri ve İzmir, İstanbul, Bursa ve Çanakkale illeri ile bağlantılı bir konumdadır. Adı geçen büyük kent merkezlerine yakınlığı bakımından avantajlı bir konuma sahip olmakla birlikte Balıkesir Türkiye yerleşme sisteminde 4. kademe merkez (alt kademe bölge merkezi) durumundadır (DPT, 1982). Bursa gibi bölge merkezi ya da İzmir gibi üst bölge merkezi değildir (Aliağaoğlu ve Mirioğlu, 2020). İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara gibi metropol şehirlerin aksine Balıkesir orta ölçekli bir Anadolu kenti olarak tanımlanabilir.

Cumhuriyet dönemi ile kolordu merkezi olarak seçilmesiyle hızlı bir gelişim süreci yaşayan Balıkesir kenti (Tolun-Denker 1970, 71) bugün de askeri kimliği ön planda olan bir kenttir. Ayrıca Kuvay-ı Milliye temsilleri de kent kimliğinin en belirgin unsurlarındandır. Bu bakımdan kentte eril temsiller belirgindir (Mirioğlu, 2020). Bununla birlikte kent, Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinin de belirgin olduğu bir kenttir. Birol (2011) 1930’lu yıllarda ulaşılan toplumsal modernleşme bakımından Balıkesir kentini bu yönüyle dikkat çekici olarak tanımlar ve kenti diğer kentlerden farklı ve özgün kılanın da bu olduğunu belirtir. 2000’li yıllarda ise kentte neo-liberal ve neo-muhafazakâr pratiklerin belirgin olduğunu söylemek mümkündür.

Cinsiyet temelli mekan bölünmesi bağlamında 1934 yılında açılan Atatürk Parkı, Balıkesir’de kadınlarla erkeklerin bir araya gelebilecekleri ilk rekreasyon alanlarından biri olmuştur (Birol, 2011). Cumhuriyet Döneminde kentlilerin sosyal etkinliklerine ev sahipliği yapan Atatürk Parkı, yakın geçmişte “günümüz gereksinimlerine yanıt veremez hale geldiği” gerekçesi ile içerisindeki Park Gazinosu ve anıt niteliği

taşıyan çeşitli yapılar ortadan kaldırılarak, çok sayıda ağaç kesilerek taşıdığı kimlik niteliğini yitirecek şekilde, yeniden düzenlenmiştir (Biol, 2008). Balıkesir kentinde benzer bir mekânsal değişim Gazi Ortaokulu için de geçerlidir. Karma eğitimin yapıldığı Gazi İlköğretim Okulu'nun 2013 yılında Gazi İmam Hatip Ortaokulu'na dönüştürülmesi de cinsiyete dayalı mekânsal ayrımları kodlayan, muhafazakâr kentin inşasına tekabül eden bir oluşumdur.

Bir diğer uygulama ise karma yurtların sonlandırılması ile ilgilidir. 2013 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın, Yurtkur'a bağlı erkek ve kadın yurtlarının *ayrı* konumlandırılmasına ilişkin politikası ilk olarak Türkiye'deki 7 şehirde uygulanmıştır (Tuysuz, Eryentü-Gürel ve Gülmez 2020, 4-5). Bu 7 şehrin biri de araştırma sahası olan Balıkesir şehridir. Üstelik Türkiye'de sözü edilen ve varlığı sonlandırılmaya çalışılan karma yurtlarda, kadın ve erkek öğrenciler aynı binada kalmamaktadır. İlk giriş kapısı, bahçe, yemekhane gibi ortak kullanım alanlarının bulunduğu ancak kadın ve erkek öğrencilerin ayrı binalarda yaşadıkları, binaların cinsiyet temelli bölündüğü sözde karma yurtlardır. Böylece ilk 7 uygulama şehriden biri olan Balıkesir'de de sözde karma olan yurtlara da son verilmiştir.

Bu bağlamda kentin bir diğer belirgin özelliği ise sadece kadınlar için oluşturulmuş giyim mağazaları ile sadece erkekler için oluşturulmuş giyim mağazalarıdır. Sözü edilen her bir oluşumda cinsiyete dayalı kimlik mekân aracılığıyla inşa olmakta ve mekânı inşa etmektedir. Bu karşılıklı inşada mekânın kilit unsur olduğu bir diğer pratik de kadınlara özel kafelerdir. Bu bakımdan devam eden bölümde mekân ve beden inşasının çok boyutlu bileşenleri Balıkesir kentinde 2014 yılında açılan ve kadınlara özel bir kafe olan X kafe örneğinde incelenmiştir.

Yöntem

Çalışma kapsamında kafenin açılması girişimini gerçekleştiren ilk işletmecisi (K1), kafenin açılışında ona yardımcı olan kadın arkadaşı (K2) ve kafeyi kadınlara özel kına gecesi organizasyon faaliyetlerine yönelik bir işletmeye dönüştüren şimdiki işletmecisi (K3) olmak üzere 3 kişi ile 8 Ağustos 2017 tarihinde odak grup görüşmesi yapılmıştır. K1, kafeyi ilk açan işletmeci kadın; K2, K1'in kafeyi açma sürecinde ona yardımcı olan kadın arkadaşı; K3 ise işletmeyi devralan ve şu anda işleten kadındır.

Görüşme, önceden hazırlanmış birkaç sorunun yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formuna dayanarak konuşmanın akışı çerçevesinde gelişti ve katılımcıların bilgisi dâhilinde ses kaydına alındı. Görüşmeler olduğu gibi yazıya aktarıldı, daha sonra defalarca okunarak metin içerisinden kodlar ayırt edildi ve bu kodlar aracılığıyla araştırmanın bulgularını ifade eden 5 farklı tema elde edildi. Ayırt edilen temalar araştırmanın bulgular bölümündeki konu başlıklarını oluşturmaya yaradı. Konu başlıkları halinde sunulan temalar ise, bu temaları oluşturan söylemlere dayanmakta olup ilgili başlıklar altında gösterildi.

Söylemler eleştirel söylem analizi ile analiz edildi. Eleştirel söylem analizi, dilin sosyal süreçlerle nasıl şekillendiğini göstermeyi amaçlar, görünür olmayan ilişkilerin ifade biçimlerine odaklanır ve örtük olan iktidar ilişkilerini açığa çıkarmayı hedefler (Arkonaç 2014, 169-170). Bu kapsamda çalışmada söylenenin arkasındaki gerçeklikleri, söylemi üreten ve söylemin ürettiği iktidar ilişkilerini açığa çıkarmaya odaklandım.

Feminist araştırmada araştırmacı, araştırmanın bir parçasıdır. Bilgi ile bilgiyi üreten özne arasındaki ilişkiyi açıklayan "*konumlu bilgi*" (Haraway 2010, 100-115) açıklamaları ile araştırmacının konumu ile araştırılan ve araştırılan arasındaki güç ilişkileri (McDowell (1993, 310-313) araştırma süreci ve üretilen bilgiyi etkiler. Hiçbir zaman kadınlara özel bir kafede bulunmayan ve cinsiyet temelli mekân bölünmesini reddeden biri olarak kendimi araştırmanın dışında konumlandırıyorum. Bununla birlikte araştırmadaki konumum ataerkil düşüncüyü sorunsallaştıran, cinsiyet eşitsizliğine karşı çıkan bir duruştur.

Veri toplama sürecinde kadınlara özel kafelerin, hiç evlerinden çıkamayan kadınlar için bir fırsat olabileceği ihtimalini düşünüyordum. Bu nedenle görüşmeler sırasında, özel kafenin reddine dair bir söylemim olmadı. Bu da görüşmeye katılan kadınların kafenin varlığını meşrulaştırmaya dair anlatılarını teşvik etti. Görüşmeler sırasında kadınların kısıtlanmasına karşı bir duruşum vardı. Bu duruş görüşmeye katılan kadınların eril tahakküme dair anlatılarını güçlendirdi. Görüşmeye katılan kadınların daha görüşme için randevu almaya gittiğim ilk tanışmada araştırmayı olumlu karşılamaları ve hemen o anda görüşmeyi gerçekleştirmemiz ile görüşme, hiyerarşik bir iletişimin aksine günlük hayatta konuşuyormuşçasına gerçekleştirildi.

Beden, toplum, zaman ve mekân kesişimselliğinde X kafe***Mekân temelli ötekilik***

X kafenin açılma dürtüsü, kadınların mekânsal kısıtlılıklarına dayanmaktadır. Ancak söz konusu mekânsal kısıtlılık K1'in kafeyi açma girişimini de olumsuz etkilemiştir.

- Kafenin hikâyesini merak ediyorum öncelikle neden böyle bir yer açmaya ihtiyaç duydunuz? Kafenin açılma hikâyesi nasıl?
- *Neden böyle bi yer (duraksama) bu kafeyi açmadan on sene önce benim hayalimdi benim ama bu tarz değildi daha kadınlara özel ama ocakbaşı gibi bi yerdi yani lokanta tarzı yemek yenilen bi yer hani var ya böyle oluyor ya erkeklerin gittiği ama onların içkili ben alkollü olarak değil de alkolsüz olarak kendin pişir kendin ye tarzında bi yer ama o zamanlar Balıkesir şartlarında öyle bir yerin tutmayacağını düşündük*
- Neden öyle düşündünüz?
- *Balıkesirde nasıl diyim ben 90 senesinde Balıkesir'e geldim bayanlar öyle gidipte bi yerde oturma gibi bişey yoktu mesela eşimle bende ailecek gidipte oturabileceğimiz bir yer de yoktu*

Kadınların mekânsal kısıtlılıkları nedeniyle böyle bir kafe açma hayali olduğunu anlatırken “*lokanta tarzı yemek yenilen bi yer hani var ya böyle oluyor ya erkeklerin gittiği*” söyleminde K1'in, lokantaları erkeklerin gidebildiği bir yer olarak anlamlandırdığı anlaşılmaktadır. K1'in söyleminde lokanta tarzı yemek yenilen yerler erkeklerin gidebildiği, erkeklere tahsis edilmiş mekânlardır. “*ama onların içkili ben alkollü olarak değil*” söylemi ise K1'in muhafazakâr ideolojisinin temsilidir.

K1'in kadınlara özel kafe açma hayalini geciktirmesini “*ama o zamanlar Balıkesir şartlarında öyle bir yerin tutmayacağını düşündük*” ve “*bayanlar öyle gidipte bi yerde oturma gibi bişey yoktu*” söylemi ile gerekçelendirmesi, kadınların mekânsal hareketlerinin sınırlandırılmasının kadınların mekânsal hareketlerini arttırma girişimlerini de kısıtladığını göstermektedir. Bu bakımdan kadınların mekan kullanımının kısıtlılığı, kafenin açılışı için hem bir motivasyon hem de bir kısıtlayıcı olarak tezahür etmiştir. Kadınların kamusal mekândaki görünürlüğünün artması, kamusal mekâna çıkışı kısıtlı kadınlar için kamusal mekân kullanımını teşvik eder. Kadınların kamusal mekândaki görünürlüğünün kısıtlanması ise kadınları kamusal mekânda bulunmaya teşvik edecek mekânsal oluşumları da kısıtlar.

K1 Balıkesir'de kadınların kamusal mekândaki görünürlüğünün 1990'lara kıyasla arttığını söyleyerek bunu, üniversitenin kente etkisi ile ilişkilendirmiştir. K1'in söyleminde kentin sosyal olanaklarının artması, kadınların mekânsal hareketlerini destekleyicidir. K1 bunu kentin göç alması ile ilişkilendirirken, Balıkesir yerelinin muhafazakâr yapısına işaret etmektedir.

- Peki sizce bu süreçte Balıkesir'de kadınların hayatı nasıl değişti?
- *Çok süper değişti yani benim geldiğim zamanki Balıkesir değil şu an mesela daha biraz da belki üniversitenin de öğrencilerin de etkisi oldu memurların gelip burayı çok sevip kalmasının da etkisi oldu heralde Balıkesir de daha sosyal olmaya başladı kadınlar mesela hani benim geldiğim zamanlarda daha şeydi daha küçüktü 90 da ama şimdi kadınlar her şeye girebiliyor her yere rahat gidebiliyor yani çevre de artık bunu kabul etmeye başladı Balıkesir'in yerli halkı diyim daha doğrusu önceden yerlileri şey işte hani bayanlar gidip bi yerde otursun yesin içsin şimdiki kadar değildi yapıyorsa da çok belli çevreler yapıyordu hani*

K1'in ifadeleri bir yandan üniversitenin, kent yaşamının muhafazakâr yapısının kırılmasındaki etkisi bir yandan da kadınların mekânsal görünürlüğünün artışının diğer kadınlar için mekânsal hareketliği destekleyici yönünü ortaya koymaktadır. K1'in “*yapıyorsa da çok belli çevreler yapıyordu hani*” söylemi kadınların mekânsal hareketleri bağlamında sınıf temelli bir ayrımın göstergesidir. Yine “*şeydi daha küçüktü 90 da ama şimdi kadınlar her şeye girebiliyor her yere rahat gidebiliyor*” söylemi kadınların mekânsal hareketleri bağlamında şehrin küçük ya da büyük olması arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Buna göre kadınların mekânsal hareketleri bağlamında, birbirleriyle karşılıklı biçimde küçük şehir kısıtlı olmayı, büyük şehir rahat olmayı ifade etmektedir.

K1'in "çevre de bunu kabul etmeye başladı" söylemi ise Mayol'un (2015, 38-39), bireylerin yaşayabilmek için bir çevrenin içinde yer alma, kabul görme zorunluluğu açıklamalarının karşılığıdır.

Bir bütün olarak dikkate alındığında X kafenin oluşturulması Balıkesir yereli ve K1'in muhafazakâr ideolojisine dayanmaktadır. Söz konusu oluşum aynı zamanda Ak Parti iktidarı dönemindeki muhafazakarlaşma algısına, mekânın politikleşmesine, politikanın mekânsallaşmasına (Işık, 1994) işaret etmektedir.

K1: "ya bide şey şimdi sırf bayanlara özel bide ben kendim hani başörtülü mantolu olduğum için hani kapalı olduğum için de hani sadece kapalıların girebileceğini düşünenler de oldu hani gelip sırf bayanlara özel mi ya da bir derneğe vakıfa özel mi diye soranlar oldu mesela ilk zamanlar yardım belediyeden yardım talep edenler geliyordu buraya işte kadınlara özel olunca ak partinin kahvesiymiş benim işte ocağım yok benim tüpüm yok falan diye böyle isteklerde bulunan teyzelerimiz de oldu yani değişik şeylerle karşılaştık değişik şeylerle karşılaştık"

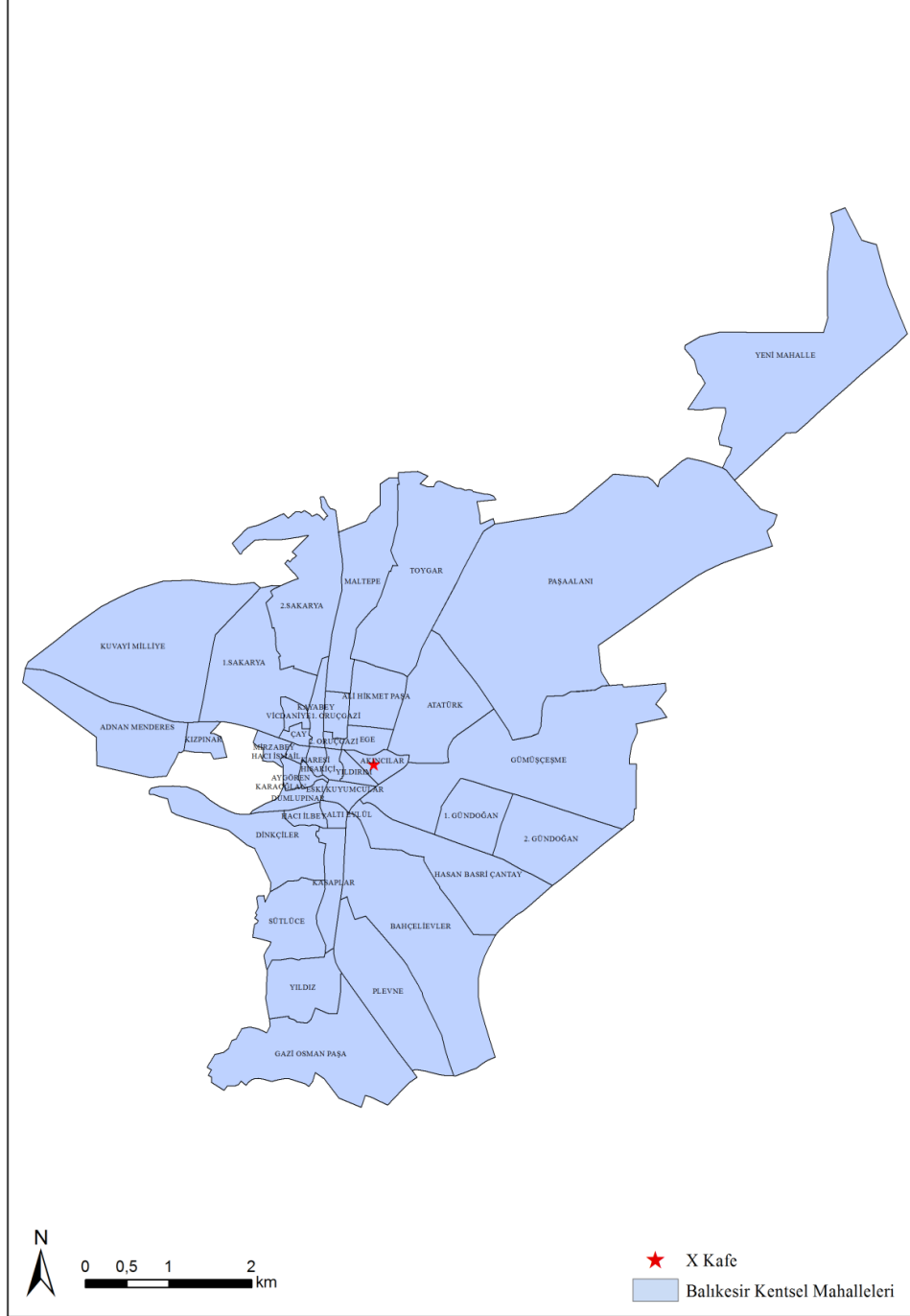
K1 ve K3'ün söylemlerinde mekânsal hareketleri ve kentsel kamusal mekândaki iletişimleri ailedeki erkekler tarafından kısıtlamaktadır. Kafenin kadınlara özel oluşu da aynı kısıtlamanın üretimi ve üreticisidir. Bu kısıtlanmayı ayrıca şehrin küçük olması ve herkesin birbirini tanıyor olması ile ilişkilendiren K3 bu kısıtlılığın üstesinden gelebilmek için şehrin büyüüp gelişmesi ve şehirde yaşayanların zihniyetinin gelişmesi gerektiğini söylemiştir. Şehirde yaşayanların zihniyetinin gelişmesine dair "dışarda bi kız ve bi erkek yan yana yürüdüğünde ay bunların arasında bişey var diye düşünmediği takdirde o zaman biraz daha gelişmiş olurlar" ifadesiyle de K3 tam da kadın ve erkeklerin mekânsal olarak ayrıştırılması düşüncesine karşı çıkmaktadır. Bu bakımdan kafenin oluşumu aynı zamanda bir ideolojik ikileme işaret etmektedir. Ayrıca başörtülü bir müşteri profilinin olmayışı kafenin K1'in söylemlerindeki kuruluş gereksinini karşılamamaktadır.

- Pekii buraya başörtülü başörtüsüz biçok kadın geliyor mu yoksa hani daha çok başörtülüler mi?
- Hayır hayır daha çok başörtüsüz arkadaşlar (gülüyor).

Konuma dayalı mekânsal özellikler

X Kafe, Balıkesir kenti merkezi iş sahasında, Akıncılar Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil, 1). Konum olarak kent ulaşımının düğüm noktası niteliğindeki Toplu Taşıma Merkezi (TTM) ile kırsal mahalle durakları arasındadır. Kafenin mekânsal açıdan önemli bir özelliği, kafeyi işleten kadının mülkü olan yerde bir kafe açabilmesidir. Bu bakımdan, iş yaşamına katılan K1'in bu katılımı belli bir mekânsal kısıtlılığa dayanmaktadır. K1 daha önce kadınlara özel bir kafeye gittiğini ve bu kafeye dair beğenisini eşi ile paylaştıktan sonra eşinin teklifi ile böyle bir işletme açmaya giriştiklerini anlatmıştır. K1'in hayali olmasına rağmen kafeyi açmanın eşinin teklifi ile gerçekleşmesi ise kadın girişimciliğinin erkek desteği ile mümkün olduğu bir toplumsal yaşamın karşılığıdır.

- Bi kafe vardı aslında bayanlara özel bi kafe bi 6 sene önce filan oraya bi gitmişim orası benim çok hoşuma gitmişti biz bayan bayana gitmiştik orda iftar yaptık işte hani oturduk rahat hiç erkek yok mesela ben kapalıyım mantomu çıkarıp oturabildim orda hiç erkek olmamasından dolayı yani çok rahat gelmişti sonra eşime de anlatmışım oranın güzelliğini sonra bu dükkân kendimizin burası kiracı çıkınca eşim "böyle bir şey yapar mısın açık hani sırf bayanların geldiği bir yer" yaparım kaybedecek bişeyimiz yok yani dükkân bizim sıkıntı olmaz diye düşündük

Şekil 1. X Kafe'nin Balıkesir Kentindeki Konumu

Kafenin K1'in mülkü olan yerde açılmasına dair kısıtlılıkla ilişkili bir diğer özgünlük ise kafenin oto servis ve yıkama faaliyetlerinin belirgin olduğu bir bölgede yer almasıdır. Söz konusu bölgede çok sayıda oto tamir ve yıkamanın yan yana konumlanarak bir araya gelmiş olması kafenin çevresinin bir bütün olarak eril kodlanmasına sebep olmuştur (Foto 1 ve 2).

Foto 1. X Kafe ile TTM arasındaki güzergâhta yer alan oto bakım ve yıkamacılar (23 Haziran 2020)

Etrafındaki oto yıkama ve bakım hizmetleri, erkek egemen kullanım alanları olması bakımından kadınların mekânsal hareketliğini kısıtlayıcıdır. K1'in anlatısında, kafenin çevresindeki ulaşım olanakları (TTM, Kırsal Mahalle Durakları) ise erişimi destekleyici olmaya işaret etmektedir.

- Pekii müşteri kitlesi nasıl buranın?
- Müşteri kitlesi yani kafe olarak evet kahvaltılarımız filan vardı onlarda biraz şeydik kahvaltılar oluyordu çay kahve içmeye gelenler oluyordu toplu yemekler filan oldu ama biz bir bir buçuk seneden beri sırf kına üzerine çalışıyoruz artık kafe olarak pek iş yapmıyoruz olmadı gitmedi Balıkesir'de umduğumuz gibi gitmedi yani
- Peki şeyi merak ediyorum açtığınızda tanıtımını nasıl yaptınız?
- Hem televizyona ilan vermiştik hem gasteye hem el broşürü dağıttık ama onlardan bize hiç dönüş olmadı öyle söylüyüm şimdi internet reklamı internette bişey paylaşmak daha güzel reklammış
- Peki ne kadar sürede tanındı kafenez?
- Valla kafem hâlâ daha gelenler "aaaa yeni mi açıldı?"
- Ben bişey söylicem yeri çok şey
- Yeri aslında işte yer kendi yerim olduğu için bide toplu taşımaya yakın aslında ama şu oto yıkamalar işimi bozuyor burdan bayanlar geçmiyor kadınlar geçmiyor oto yıkamalardan dolayı işte kendi yerimiz ben böyle bi yeri başka bir yerde açsam daha ön çarşı içi ya da Paşaalını'nda tutmuş olsam böyle bi dükkanı 2000 3000 liradan aşağı kira ödemem ... yani kirayı nasıl ödüceksin o var vergisi var elektriği var her şeyini düşünmek zorundasın ama toplu taşımaya yakın olduğu için Balıkesir köylü garajı burası toplu taşıma burası ulaşım için çok kolay ama işte bayanların burdan geçerken görme ihtimali sıfır gibi bişey o yüzden ama memnunum ben şimdi geçen sene veya önceki sene gelseydin sana işlerden memnun olmadığımın bisürü şikâyet edebilirdim mesela ama şu anda elhamdülillah

Köylü garajı (Kırsal Mahalle Durakları) olarak anılan yer, Balıkesir'in kentsel ve kırsal mahalleleri arasında ulaşımı sağlayan toplu taşıma araçlarının ilk ve son durak yerlerini ifade etmektedir. Bu bakımdan kafeye erişim bağlamında olumlu bir özelliğe işaret etse de, kırsal mahalle duraklarının konumu da oto yıkama ve bakım faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir bölge ve Dereboyu Caddesi gibi bir yanı dere olma aracılığıyla, kentin tenhalaşan ve güvensiz olarak tanımlanan bir bölgesine tekabül etmektedir (Miriöglu, 2020).

Bu bakımdan X kafenin mekânsal mesafe ve ulaşım hizmeti olanakları bakımından son derece avantajlı konumuna rağmen gündelik pratiklerin erilliliğinin, bu konumu erişimde dezavantajlı kılması, gündelik pratiklerin haritalardaki konum ve koordinatlardan çok daha fazla şey ifade ettiğini göstermektedir. K1'in "burdan

bayanlar geçmiyor kadınlar geçmiyor oto yıkamalardan dolayı” söylemi ile “ama toplu taşımaya yakın olduğu için Balıkesir köylü garajı burası toplu taşıma burası ulaşım için çok kolay ama işte bayanların burdan geçerken görme ihtimali sıfır gibi bişey” söylemleri tam da bu gerçekliği açıklamaktadır. Görüşmenin bütününde yer alan alıntılarda aktarıldığı şekliyle kadınlara özel kafe formatına ilişkin “aa ...” ile başlayan tepkiler, söz konusu saklı konumu üreten gündelik pratiklerle ilişkilidir.

Cinsiyet temelli mekânsal bölünme

Kadınların kamusal mekân hareketleri, kamusal mekândaki koşullar (kadınlara davranış, kamusal mekânda kadınlardan beklentiler, kamusal mekânın olanakları vb.), ekonomik koşullar, dini inanç, aile içi iktidar ilişkileri gibi çok boyutlu ilişkileri içerir. Kadınların mekânsal hareketliğini kısıtlayıcı patriarkal bileşenlerin üstesinden gelmeye yönelik cinsiyet temelli mekân bölünmesi girişimi (kadınlara özel kafe), uzun vadede bu patriarkal bileşenlere hizmet etmesi bakımından kadınların mahrem ve meta konumunu sürdürücü bir girişim olmakla birlikte, bu haliyle bile erkek saldırısı ve engeli ile karşılaşmıştır.

- Peki şey adını nasıl karar verdiniz X olsun diye?
- *Adını haremlik selamlık gibi düşündük hani beyleri almıcağımız için burası harem sadece bayanların gelebileceği bazen de yanlış anlaşılabilir bazen amcalar böyle cama yapışabiliyor böyle hani harem olunca burda hürremi filan görmeyi bekliyorlar*
- Bu tür deneyimleriniz oldu mu hani erkeklerin gelmek istemesi gibi?
- *Tabi tabi başta çok oldu başta beyler çok geliyorlardı yazı daha ilk başlarda bayanlara özel yazısını daha yazmamıştık beyleri geri çevirmek zorunda kaldık çok aşırı tepkiler de aldığımız oldu o zaman arkadaşım da yanımdaydı birkaç ay yardım etti sağolsun bana hani geldi bi düzeni oturtana kadar diye en büyük tepkilerle de o karşılaşmıştı zaten*
- Ne gibi tepkiler yaşadınız?
- *K2: yani şey en ilginç adamın biri dövecekti nerdeyse “niye bayanlara özel” “böyle bi yeri niye bayanlara özel açıyorsunuz” “ben burasını mekân olarak çok beğendim ben burda çay içmek istiyorum” önce kapıyı açtı bayanlara olunca ben burda olunca arkadaşım kapalı olduğu için bey olunca ben devreye giriyordum ondan sonra kapıyı açtı buyrun dedim “bi saniye geliyorum” dedi kapattı kapıyı çıktı dışarı tekrar kapıyı açtım buyrun dedim “sigaramı içiyorum bitsin gelicem” dedi pardon dedim yalnız burası bayanlara özel dedim şöyle bi bakındı “nasıl yani” dedi dedim beyleri almıyoruz sadece bayanlara özel “niye” dedi konsept öyle dedim yani öyle açıldı burası “ama” dedi “benim arkadaşlarım da gelicek” e tamam şimdi öğrendiniz bayanlara özel olduğunu söylersiniz arkadaşlarınıza gelmezler dedim “iyi de orda kahve var ben orda oturmak istemiyorum burası çok güzel bir mekân ben burayı çok beğendim ben burda çay içmek istiyorum” dedi kusura bakmayın yapabilecek bişeyim yok burası bayanlara özel dedim (kadının sesi gürleşiyor burada) yani var ya ama adamın konuşma tarzını kaşlar çatıldı falan böyle bir kızgın ifadeyle yapabilecek bişey yok kusura bakmayın dedim başka bir yere gidin oturun dedim “hallahallah” yaptı döndü arkasını gitti*

K1 ve K2'nin anlatıları kamusal mekânın erkek egemen inşasını açıklamaktadır. Kadınların kentsel mekân talebi, kentsel kamusal mekândaki erkeklerin saldırıları ve sınırlamalarına maruz kalmıştır. Kamusal mekânda kendilerine yer açmak isteyen kadınlar, tanımadıkları erkeklerin cama yapışma ve kafeye zorla girmeye çalışma biçimindeki taciz ve saldırı niteliğinde engelleyici davranışları ile karşılaşmışlardır. Bu davranışlar on dokuzuncu yüzyıl kentlerinde erkeklerin kadınlar üzerindeki görsel ve gözetleyici üstünlüğünün temsilcisi olarak tanımlanan flaneur'un (Wilson 1992, 55-57), yirmi birinci yüzyıldaki temsilidir. Bununla birlikte K1 ve K2'nin “burası da kadınların kahvesi buraya da biz beyleri almıyoruz” benzeri söylemleri beden ve mekân temelli eşitsizliği sürdürmesi bakımından sorunludur.

- *K1: yani bazen evet neden sırf bayanlar diye soran oluyor bende diyorum ki beyler her yere girebiliyor zaten sizin kahveniz var biz gelip sizin kahvenizde oturmak istemiyoruz hani öyle bir talepte bulunmuyoruz gelipte neden burası sadece erkeklere diyo muz demiyoruz burası da kadınların kahvesi buraya da biz beyleri almıyoruz güzel karşılayan da oluyor ama ilk başlarda aşırı tepki veren de oldu*

Ev ile özdeşleşen kadın kimliği

K1'in "Çalışma yaşamına girmekle ne değişti sizin hayatınızda?" sorusuna verdiği yanıt, kadının ev dışında ücretli iş yaşamına katılımının onu nasıl güçlendirdiğini göstermektedir.

"ilk başlarda esnaflık zor biraz sinirlerim bozuldu ... bayağı bi esnaflık zor gelmişti sonra ama çok güzel oldu şimdi mesela burayı kapatsam allah korusun evde oturmak çok zor gelecek çok daha farklı burda değişik insanlar görüyorum bide para kazanmak güzelmiş insanın kendi ayakları üstünde durması güzelmiş ondan öncesinde bana burayı açmadan öncesinde bana sorsanız yapabileceğin iş temizlik derdim yemek derdim başka bişey bulamazdım ama şimdi burayı açtıktan sonra şimdi her şeyi yapabilirim"

K1'in söylemleri ev ile özdeşleşen kadın kimliğinin aşılması ile güçlü kadın inşası arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca "*şimdi mesela burayı kapatsam allah korusun evde oturmak çok zor gelecek*" söylemi ev ile özdeşleşen kadın kimliğinin kadın dünyasındaki örtülü korkunçluğunun temsilidir. Kadınlar ancak çeşitli şekillerde ev ile özdeşleşen kimliklerinden sıyrılmaya içinde buldukları durumun vahametini anlayabilmektedirler. Ancak kadınlara özel kafe, evden dışarı çıkması kısıtlanan kadınların ev dışına çıkmalarını destekleyici, ev ile özdeşleşen kadın kimliği inşasını değiştirmeye yönelik bir adım olarak tahayyül edilse bile bunun bu şekilde tezahür etmediği görülmektedir. K1'in söyleminde kadınlara özel kafe pratiği ile karşılaşan erkekler bu oluşumu, ailedeki kadınların evde gerçekleştirdikleri pratikleri taşıyabilecekleri bir mekân olarak tanımlamışlardır.

- *ya aşırı tepkiler de aldık bazı erkekleri geri çevirdiğimiz zaman mesela hani "aa o zaman ben hanıma söyliyim bari bak günlerini burda yapsınlar bizim eşler toplantıolar bayanlar" şimdi mesela daha çok şeyi soran oldu geldiği zaman beyler "aa bayanlara özelmış o zaman okey falan oynatılabiliyor mu burda oyun oynayabiliyor mu hanımlar akşamları toplantıolar" diye*

Bununla birlikte K1'in perspektifinde de kafenin dizaynından müşterilerin ağırlanma biçimlerine, kafede gerçekleştirilen kozmetik toplantılarından bebek doğum günlerine kadar kafede gerçekleştirilen pratikler de ev ile özdeşleşen kadın kimliğini sürdürmektedir.

- Peki kafenizi dizayn ederken bu şey kadınlar için olsun hani kadınlara özel olarak dizayn ettiğiniz bir şey oldu mu?
- *Tabi her şeyim öyleydi mesela bardaklarımdan tepsimden şekerliğimden işte fincanlarımdan hani normal kahvelerde veya işte dışardaki kafelerdeki gibi düşünmedim ben evime alır gibi düşündüm ve hâlâ biz müşteri diye bahsetmeyiz mesela kendi aramızda konuşurken misafirimiz misafir biz her geleni misafir kabul ettik elimizden geldiği kadar kapıda karşılayıp kapıya kadar da yolcu ederiz biz gelenleri bize*
- Peki siz bu kınaya geçmeden önce burası hangi amaçlarla kullanılıyordu?
- *Mesela toplantılar oluyordu işte grup toplantıları kozmetik toplantıları felan oluyordu mesela Amway gibi şeylerin network çalışanlarının toplantıları oluyordu uuu toplu kahvaltılar oluyordu mesela parti parti şeyleri oluyordu mesela toplu yemekler filan günler bayanların günleri oluyordu doğumgünleri yapıyoduk bebek doğumgünleri veya işte gençlerin doğum günleri gibi mezuniyetler oluyordu mezuniyet baloları*

K1'in "*normal kahvelerde veya işte dışardaki kafelerdeki gibi düşünmedim*" söylemi de kadınlara özel mekân anlayışının kamusal alan çok ev ile özdeşleştirilmesinin karşılığıdır. Kozmetik toplantıları, bebek doğum günleri, altın günleri vb. ev içi pratiklerin ev dışında kapalı bir mekâna taşınması aracılığıyla, kadınlara özel kafe girişiminin, ev ile özdeşleşen kadın kimliğini pekiştirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan kiraathanelerin hegemonik erkekliğin inşa edildiği yerler olması (Arık, 2009) gibi X kafe örneğinde kadınlara özel kafeler de ev ile özdeşleşen kadın kimliğinin inşa edildiği yerlere tekabül etmektedir. Söz konusu mekânsal inşa, kadın bedeninin içeride, saklı olma konumunun kentsel mekânlar aracılığıyla üretilmesine karşılık gelmektedir.

Kadınlara özel kafenin reddi

Kadınlara özel kafe pratiğinin “aa ..” ile başlayan tepkilerle karşılaşması, bununla beraber yer yer böyle bir oluşumun gereksiz-tuhaf karşılanması fakat daha da önemlisi kafenin kadınlara özel kafe formatında talep görmemesi ve zaman zaman karma kullanımlara da açılması, sonuçta da kadınlara özel kafe niteliğini kaybederek kına vb. organizasyon işletmesine dönüştürülmesi mekan ve gündelik pratiklerin karşılıklı olarak inşa olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan işletenler aracılığıyla inşa olan bu mekân, kenti kullananlar tarafından reddedilerek- tercih edilmeyerek dönüşüme uğramıştır.

- Peki şey böyle iki kadın üç kadın gelip oturuyor muydu böyle kafe tarzında?
- *Tabi tabi geliyordu öyle gelenlerimiz oluyordu ama hani diğer kafeler kadar çok çalışmıyorduk*
- Yerinden dolayı mesela bi Milli Kuvvetler³'de olsa daha çok
- *Yine Milli Kuvvetler'de de olsa benim müşterim sırf bayan olduğu için işin açıkçası gençler bile çok tercih etmiyor buraya gelip oturmayı genç kızlar bile çünkü neden erkek arkadaşlarıyla gidip bir yere oturmak istiyorlar veya hani liseliler bile sınıfça grupça gidip oturmak istiyorlar e ben buraya beyleri almıyorum bu seferde erkek arkadaşlarıyla oturamacakları için gelmiyorlar yani*

Karşılaşılan yadırgamalar, müşteri kıtlığı ve kafenin zaman zaman karma kullanımlara da açılması cinsiyet temelli mekân bölünmesinin reddini inşa eden gündelik pratiklerdir.

- Pekii bu özellikle şunun üstünde durmak istiyorum son olarak hani şu gelmek isteyipte geri gönderdiğiniz erkeklerle ilgili deneyimleriniz
- K3: *ya hala çok oluyor mesela duyulmadığımı zannediyor insanlar geçerken “aaa bayanlara özelmiş ya ne alaka” falan diye sürekli gün içinde 3 kere 5 kere böyle kapının önünden geçen grup özellikle sürekli aynı tepki “aa bayanlara özelmiş o ne ya” falan*
- K1: *mesela karşımızda otel olduğu için de oraya hani daha çok üniversiteliler sporcular filan gelip kalıyor büyük otobüslerle başka şehirlerden mesela onlara da çok ilginç geliyor yani sadece bayanlara özel tabi yani İstanbul'da filan da var ama hani İstanbul çok büyük bi yer hani ordaki çok bilinmiyor olabilir*
- K2: *erkekler ne kadar alışmışlar her yere böyle paldır küldür yani o çok büyük rahatlık yani eskiden bu yana gelen bişey böyle bişeyle karşılaşınca da tepki gösteriyorlar*
- K1: *bazen de şey olabiliyor mesela çok orta yaşlı mesela hani böyle karı koca yorulmuşlar bi çay içmek istiyorlar bakıyorum kimse yok alıyorum çok nadir de olsa alıyorum çay ikram ediyorum*
- Hm hm ama tek başına erkek almıyorsunuz
- *Almıyorum*

Görüldüğü gibi kadınlara özel kafe hem Balıkesir şehrinde yaşayanlar hem de Balıkesir'e şehir dışından gelenler tarafından yadırganmıştır. K1 ve K3 bu yadırgamayı kadınlara özel kafelerin duyulmamış, bilinmeyen oluşuyla ilişkilendirirken, K2, istedikleri her yere girebilen erkeklerin ilk kez giremeyecekleri bir yerle karşılaşmalarına, yani erkeklerin sınırlandırılmaya verdikleri bir tepki olarak yorumlamıştır.

Her iki perspektiften de “kadınlara özel kafe” cinsiyet temelli eşitsizlikleri *ters yüz etme* girişimi olarak okunmaktadır. Bu bakımdan temel mesele başlı başına mekân bölünmesinin kendisi iken “kadınlara özel kafe” pratiği feminist teoride sorunlu bir uygulamaya karşılık gelir. Bu konudaki bir diğer sorun kadınların kamusal mekâna katılımının onlara tahsis edilmiş belirli mekânlar-sınırlar aracılığıyla gerçekleşmesinin “mekân bölünmesi” doktrinini pekiştirmesidir.

Sonuç

Kadının iffeti ile aile-sülalenin şerefi arasında kurulan bağlantı, kadınları eve kapatma, örtme, kamusal mekâna giriş ve hareketlerinin sınırlandırılmasına kadar varan baskılara yol açar (Kandiyoti 2019, 81). Kandiyoti (2019, 81) kadının cinsel iffeti ile aile ya da sülalenin şerefi arasındaki bağlantının, kadın cinselliği üzerindeki toplu denetimin önemli bir nedeni olduğunu söyler. Tillion (2006) da kadın bedeninin, ailenin şerefi yani ad ile ilişkisini anlatır.

Kadın üzerinden kurulan namus kültüründe, ailenin onuru için ailedeki kadınların davranışlarını kontrol etmek erkeğin geleneksel görevlerinden biri sayılmaktadır (Boyacıoğlu 2016, 133). Bu kontrol ise başlı başına kadınların mekânsal hareketliğinin kısıtlanması biçiminde tezahür etmektedir. Gidebilecekleri yerlerden, kimlerle gidebileceğine, nerede nasıl giyinip nasıl oturup kalkacaklarına, nerede ne zaman bulunup ne zaman bulunamayacaklarına kadar bir dizi kısıtlama bu kontrolün uygulama biçimleridir.

X kafe örneğinde kadınlara özel kafe pratiği söz konusu kısıtlanmanın üstesinden gelme girişimi –miş gibi açıklanmıştır. X Kafe kadınlar için kamusal mekân kullanımını teşvik amaçlı bir girişim gibi başlasa da söz konusu mekân ayrımı başlı başına kadın kimliğinin mahrem inşasını sürdüren bir pratiktir. Bununla beraber böylesi bir ayrımla kadınları kamusal mekânda bulunmaya teşvik eden bu girişimin bile ataerkil engellerle karşılaşması, kadınların özgürlüğünün adeta bir yengecin kısılcacındaymişçasına kısıtlandığını göstermektedir.

Kamusal mekânda kadın ve erkekleri ayrı tutmaya yönelik mekânsal düzenlemeler kadın bedeninin mahrem inşasını sürdüren, dahası güçlendirerek yeniden üreten oluşumlardır. Kadının kamusal görünürlüğünü teşvik etmeye yönelik -miş gibi yapılan bu girişimler, kadın bedeninin mahrem inşasını güçlendirerek kadın bedeninin kısıtlanması, taciz, tecavüz ve cinayete kadar uzanan eril şiddeti üretir.

Bu bağlamda beden ve mekân birbirini inşa eden oluşumlardır. Her ikisi de bireysel ve toplumsalın keşişiminde yer alır. Kadınları belirli mekânlarla sınırlandırmak üzerinden gelişen bu uygulamalar ile kamusal mekânda kadın ve erkekleri ayrı tutma girişimleri, muhafazakârlaşma sürecinin ürünleridir. Fakat Harvey (2014, 231; 2016, 19), Lefebvre (2014, 180, De Certeau (2008, 194) ve Bondi'nin (2005, 11-13) açıklamalarındaki gibi kentsel mekân, kenti kullanan bireylerin eylemlerinden bağımsız değildir. Cinsiyete dayalı kimlikler ve mekân hem değişmez sabit kategoriler değildir hem de birbirleriyle karşılıklı ilişkilidirler. X Kafe örneğinde de kentliler kadınlara özel kafe kullanımını tercih etmeyerek, kent kimliğinin muhafazakâr oluşumunu reddetmişlerdir. Böylece kadınlara özel kafe pratiği kentsel mekânda varlığını sürdürememiş ve bir organizasyon şirketine dönüşmüştür.

Kına organizasyonu odaklı olan bu oluşum da cinsiyete dayalı mekân bölünmesine dayalı bir pratik olmakla beraber muhafazakâr kentin temsillerindedir. Kamusal-özel mekân ayrımı gibi, kentsel mekânın cinsiyet temelli bölünmesi de (erkek ve kadınların ayrı mekânlarda konumlandırılması) kadın bedeninin ve kadın kimliğinin ötekileştirilmesini üretir.

Bu çalışmada ister kafenin açılma dürtüsü, ister kafenin açılma sürecinde ailedeki erkeklerin tutumları, ister kentsel kamusal mekândaki erkeklerin müdahale ve tepkileri, ister kafede gerçekeştirilen gündelik pratikler, ister kafenin dizayn ve kullanım biçimleri, isterse de kına organizasyonu ve pratiği bağlamında düşünölsün tümü birden kadın bedeninin özgürlüğünü engelleyen kısıcaları oluşurmaktadır.

Başlı başına mekânsal bölünme kentli bireyler arasında ayrıştırma ve ötekileştirmeye tekabül etmektedir. Bu çerçevede üzerinde durulması gereken temel konu her bir gündelik pratiğin inşa ettiği anlamı anlamak ve bu anlamların bilincinde hareket etmektir. Çünkü gündelik eylemlerimiz de mekânlar aracılığıyla kimliklerimizi üretir. Kısacası, günlük eylemlerimizle ataerkil inşaları reddetmek, toplumsal cinsiyet eşişliğine bir adım daha yaklaşmamızı mümkün kılar.

¹Kafenin adını kullanmamak adına bu çalışma için incelenen kafe x kafe olarak adlandırılmıştır.

²Çalışmanın bulguları bağlamında ayrıca önem taşıdığı için burada kına geleneğinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kına yakma geleneğinin doğuşu, Allah'a kurban edilen koç rivayetine dayanmakta (Karaca ve Şar 2016, 33), böylece kurban edilme ile doğrudan ilişkili olan kına, kına yakılan varlığın seçilmiş, adak edilmiş olanı sembolize etmektedir. Farklı uygulamaları olmakla birlikte, düğünden önce gelinin evinde ya da gelin tarafı aracılığıyla organize edilen bir yerde gerçekleştirilen kına töreni, evlenecek olan kadının kocasına ve yeni evine kurban edilme (Karaca ve Şar 2016, 32) anlamını da taşımaktadır. Hem kurban edilme anlamı hem de mekânsal bölünme (kadınlara özgü olma/ kadınlar ve erkekleri ayırma) bağlamında kına ritüeli de kadın kimliğinin mahrem ve meta inşasına işaret etmektedir.

³Milli Kuvvetler Caddesi, Balıkesir kentinde alışveriş, yeme-içme ve bankacılık benzeri hizmet sektörlerinin önem kazandığı, yaya öncelikli ve işlek bir caddedir.

Kaynakça

- Aliağaoğlu, Alpaslan ve Mirioğlu, Güldane. "Balıkesir kent kimliği." *International Journal of Geography and Geography Education Journal*, no. 42, (2020): 374-399. <https://doi.org/10.32003/igge.736051>
- Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu* (Çev. Şener, B. S., İstanbul: İletişim Yay., 2013)
- Arık, Hülya. "Kahvehanede Erkek Olmak: Kamusal Alanda Erkek Egemenliğinin Antropolojisi," *Cins Cins Mekân* ed. Ayten Alkan (İstanbul: Varlık yay., 2009), 168-201.
- Arkonacı, Sibel. *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi* (İstanbul: Ayrıntı yay., 2014).
- Balıkesir Gazi İmam Hatip Ortaokulu. Resmi web sayfası. <https://balikesirgaziimamhatip.meb.k12.tr/>
- Biol, Gaye. "Kentsel Dönüşüm ve Balıkesir'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme." *Mimarlık*. 344. Kasım-Aralık (2008): 24-28.
- Biol, Gaye. Cumhuriyet Dönemi Modern Mimarlık Pratiğinin Balıkesir'deki İzleri. *Cumhuriyetin Mimari Mirası Sempozyum ve Sergisi Bildiriler Kitabı* (Ankara: Mimarlar Odası Genel Merkezi, 2011), 273-290.
- Bondi, Liz ve Davidson, Joyce. Troubling the Place of Gender. *Handbook of Cultural Geography*. Ed. K. Anderson, M. Domosh, S. Pile ve N. Thrift (Sage., 2003), 325-343.
- Bondi, Liz ve Domosh, Mona. "On The Contours of Public Space: A Tale of Three Women." *Antipode*. 30, no. 3, (1998): 270-289.
- Bondi, Liz. "Gender and the Reality of Cities: embodied identities, social relations and performativities." *online papers archived by the Institute of Geography, School of Geosciences, University of Edinburgh*. (2005). <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/822/lbondi002.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Bondi, Liz. "Gender, Class and Urban Space: Public and Private Space in Contemporary Urban Landscapes." *Urban Geography*. 19, no. 2 (1998): 160-185.
- Bourdieu, Pierre. *Eril Tahakküm* (Çev. B. Yılmaz. İstanbul: Bağlam Yay., 2015).
- Boyacıoğlu, İnci. "Dünden Bugüne Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet ve Ulusal Kadın Çalışmaları: Psikolojik Araştırmalara Davet." *Türk Psikoloji Yazıları*. Kasım 2016, 19 (Special Issue). (2016): 126-145.
- Boyer, Kate. "Place and the politics of virtue: clerical work, corporate anxiety, and changing meanings of public womanhood in early twentieth-century Montreal." *Gender, Place and Culture*. 5, no. 3, (1998): 261-275.
- Butler, Judith. *Bela Bedenler* (Çev. C. Çakırlar ve Z. Talay. İstanbul: Pinhan Yay., 2014).
- De Certeau, Michel. *Gündelik Hayatın Keşfi I. Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları* (Ankara: Dost Kitabevi yay., 2008).
- DPT. *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenirilmesi* (Ankara: DPT Yay. No: 1806., 1982).
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis yay., 2014).
- Haraway, Donna, J. Konumlu Bilgiler: Feminizmde Bilim Meselesi ve Kısmi Perspektifin Ayrıcalığı. *Başka Yer*. Haraway Donna, J. Çev: G. Pular. (İstanbul: Metis Yayınları. 2010). 91-119.
- Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu* (Çev. S. Savran. 7. Ed. İstanbul: Metis Yay., 2014).
- Harvey, David. *Sosyal Adalet ve Şehir* (Çev. Mehmet Morali. 5. Ed. İstanbul: Metis Yay., 2016).

- Hubbard, Phil. Women Outdoors: Destabilizing the Public/Private Dichotomy. *A Companion to Feminist Geography*. Ed. L. Nelson, (Blackwell, 2005). 322-333.
- Işık, Oğuz. "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması" *Toplum ve Bilim* 64-65, (1994): 7-38.
- Kandiyoti, Deniz. Kurtulmuş ama Özgürleşmiş mi? *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*. Deniz Kandiyoti. (İstanbul: Metis yay. 2019). 71-91.
- Karaca, Elif-Gizem ve Şar, Sevgi. "Geçmişten Günümüze Kına." *Lokman Hekim Tıp Dergisi*. 6, no. 2, (2016): 30-37.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi* (Çev. I. Ergüden. 2. Baskı. İstanbul: Sel yay., 2014).
- Mayol, Pierre. Konut. *Gündelik Hayatın Keşfi II*. Ed. M. De Certau, L. Giard ve P.Mayol. (Ankara: Dost Kitabevi. 2. baskı. 2015). 29-159.
- McDowell, Linda. "Space, place and gender relations: Part II. Feminist empiricism and the geography of social relations." *Progress in Human Geography*, 17, no. 3, (1993): 305-318.
- Miriöglü, Güldane. "Mekânı Feminist Perspektifle Okumak: Balıkesir Kenti Merkezi İş Alanı Örneği." *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 41, (2020): 103-128.
- Subaşı-Tunç, Selda. "Kız-Kıza Eğlence: Mezuniyet kınası, Homososyallik ve Gençlik Kültürü." *Fe Dergi*. 12, no.1, (2020): 16-29.
- Tillion, Germanine. *Harem ve Kuzenler*. (İstanbul: Metis yay., 2006).
- Tolun-Denker, Bedriye. *Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1970).
- Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tuysuz, Suat., Eryentu-Gurel, Melek ve Gulmez, Recep. "Kent Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Mekânın Siyaseti: Erzincan KYK Yurtları Örneği." *Journal of Economy Culture and Society*. (2020): 1-22. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0086>
- Üstüner, Tuba., Ger, Güliz ve Holt, B. Douglas. "Consuming Ritual: Reframing the Turkish Henna-Night Ceremony." *Advances in Consumer Research* 27, (2000): 209-214.
- Wilson, Elizabeth. "Görünmez Flaneur." Çev. F. Çulha ve A. Bora. *Birikim*. 43, (1992): 54-65.
- Wolff, Janet. "The Invisible Flâneuse. Women and the Literature of Modernity." *Theory Culture and Society*. 2, no. 3, (1985): 37-46.